

Переверзєв Д.І. (Київ, Україна)

Актуальність теорії мовного субстрату для лінгвістичного дослідження на слов'янському та східному матеріалі

У статті наголошено на важливості теорії субстрату для дослідження індоєвропейських мов і її застосуванні для досліджень з історії корейської та японської мов. Праслов'янська, середньокорейська та японська мови мають певні особливості, що їх можна пояснити за допомоги теорії субстрату, а їхні подібні фонетичні риси, як-от відкритоскладовість, потребують подальшого наукового розроблення.

Ключові слова: *теорія субстрату, мовні контакти, фонетика*

Внимание в статье сосредоточено на важности теории языкового субстрата для исследования индоевропейских языков и ее применении для исследований по истории корейского и японского языков. Праславянский, среднекорейский и японский языки имеют особенности, которые могут быть объяснены при помощи теории субстрата, а их общие фонетические черты, например количественное преобладание открытых слогов, нуждаются в дальнейшем исследовании.

Ключевые слова: *теория субстрата, языковые контакты, фонетика*

The article focuses upon the substratum theory importance for Indo-European languages (including the Slavic linguistic family) and its possible application for Korean and Japanese language history research. Proto-Slavic, Middle Korean and Japanese have peculiarities which can probably be explained using substratum theory and their similar phonetic features, e.g. open syllables, need further investigation.

Key words: *substratum theory, linguistic contacts, phonetics*

Теорія субстрату є предметом лінгвістичних розроблень від початку ХХ століття на різноманітному мовному матеріалі. Уперше цю теорію було запропоновано Г.І. Асколі, Г. Шухардтом та ін. на матеріалі тих мов, гетерогенність яких була досить очевидною, – романських мов індоєвропейської родини. Незабаром субстратологічні дослідження залучили в свою орбіту інші індоєвропейські мови – кельтські, іранські, індійські тощо.

У славістиці теорія субстрату виступала інструментом дослідження мовного матеріалу лише принагідно – за винятком фундаментальних узагальнювальних праць О.Б. Ткаченка. Природно, що розвиток і вдосконалення методів дослідження потребує залучення мов різних родин.

Актуальність статті визначається потребою застосування досвіду субстратології, виробленого в перебігу дослідження індоєвропейських мов, до мов Сходу, зокрема Далекого Сходу.

Мета дослідження – показати, що теорія субстрату дозволяє вірогідно змоделювати процеси формування корейської і японської мов зі спеціальною увагою до їх фонетичних особливостей.

Походження корейської та японської мов є контроверсійною лінгвістичною проблемою, що охоплює також суміжні наукові галузі, як-от

археологія, етнографія антропологія, генетика тощо. Складність цього питання можна пояснити активними етнолінгвістичними контактами, що мали місце починаючи з палеоліту. Саме різноманітні мовні нашарування зумовлюють «загадковість» походження корейської та японської мов.

Порівнюючи мови далекохідного культурного ареалу (китайську, корейську, японську та в'єтнамську), можна помітити, що вони мають багато спільного у лексиці та граматиці (ієрогліфічна лексика складає щонайменше половину словникового складу корейської, японської та в'єтнамської мов; на граматичному рівні три вищезгадані мови мають лічильні слова та деякі інші конструкції, що їх вважать запозиченими з китайської мови). Однак ці риси є набутими протягом останньої півтори тисячі років. Фонетика цих мов не зазнала такого культурного впливу, оскільки, як відомо, вона є однією з найбільш консервативних рівнів мови, що закарбовує в собі субстратні впливи. Фонетичний рівень мови не змінюється так швидко, однак ці зміни є набагато більш глибинними та стійкими.

Слов'янські мови також відрізняються фонетичною своєрідністю серед інших індоєвропейських. Вивченню субстратів праслов'янської, а також деяких інших сучасних індоєвропейських мов, присвятив свою наукову розвідку український лінгвіст С.В. Борщевський [1]. Варто відзначити, що слова праслов'янської мови, що мають неясне походження, мають багато лексичних паралелей у алтайських мовах [6]. Це може пояснюватися мовними контактами між давнім населенням сучасної території України і середньостогівсько-хвалинською культурою, представники якої були алтайцями. Ю.Л. Мосенкіс, що розпочав новий науковий напрямок – трипільське мовознавство, зазначає, що у фонетиці української мови виявляються субстратні явища системного характеру [5, 26]. С.Б. Бернштейн зазначає, що серед індоєвропейських мов лише слов'янські мали тенденцію до поширення тільки відкритих складів, що може пояснюватися впливом субстрату, можливо, неіндоєвропейського [1, 183].

В.К. Журавльов, коментуючи думку А. Граура, що звуки важко запозичуються, проте легко засвоюються з субстрату, відзначає, що теорією субстрату широко користуються романісти і германісти, пояснюючи фонетичні зміни у відповідних мовах, а славісти частіше за все шукають пояснення на шляху внутрішнього, спонтанного розвитку мови [3, 170].

Як зазначає О. Б. Ткаченко, вплив субстратів полягає не тільки в запозиченні окремих звуків, а й у стимулюванні ним тих звукових процесів, що могли відбуватися самостійно у мові-реципієнті протягом тривалого часу [8, 88]. Саме це пояснює фонетичні процеси (наприклад, спрощення у групах приголосних), притаманні італійській мові, що формувалася на території колишнього перебування етрусків, притому що латинська мова, що була тут у вжитку значно раніше, таких процесів не зазнала. Деякі гіпотетично субстратні явища російської мови, як-от акання, цокання, повноголосся тощо [3, 170], могли, на наш погляд, стати результатом внутрішнього мовного

розвитку, каталізатором якого став саме фінно-угорський субстрат.

Таким чином, дослідження фонетики, підкріплене позамовними свідченнями, може вирішити проблему походження і корейської, і японської мов. Позамовні чинники, а саме археологічні, антропологічні та генетичні допомагають правильно інтерпретувати лінгвістичні свідчення. Так, маючи лінгвістичні свідчення про спорідненість японської та австронезійських мов на фонетичному та лексичному рівнях і свідчення суміжних наук про антропологічну схожість японців з населенням острівної Південно-Східної Азії, подібні археологічні пам'ятки, схожі архітектурні та міфологічні мотиви, можна із упевненістю стверджувати, що саме австронезійські мови стали субстратом японської мови.

Варто зазначити, що в наш час існує декілька основних версій походження японської і корейської мов.

Найпоширенішою є гіпотеза про алтайське походження японської мови, що особливо яскраво проявляється на рівні так званого основного шару лексики (сюди належать дієслова руху, іменники на позначення частин тіла, елементів природи тощо). Однак на фонетичному рівні японська мова є близькою до австронезійських, особливо полінезійських, мов. Така подібність простежується досить яскраво, чого не можна сказати про корейську мову. У ній нема такої схожості з іншими мовами чи мовними родинами, проте можна стверджувати, що на фонетичному рівні вона виявилася доволі близькою до чукотсько-камчатських мов [6, 130].

Щодо походження корейської В.А. Рубель слушно висловлює таку думку: “Етногенез корейського народу – проблема заплутана й остаточно не з'ясована, але деякі її аспекти вважаються незаперечними. Серед таких усталених концепцій переважає думка, що в формуванні корейського етносу брали участь три групи племен: палеоазійська, алтайська та австронезійська, серед яких першість належала протоалтайцям. Вважається, що кілька тисяч років тому протоалтайські племена прийшли до Південної Маньчжурії та Кореї з району Алтаю й Центральноазійської рівнини. На нових землях вони потіснили й асимілювали місцеві племена палеоазійців (предків сучасних ескімосів) і вступили в контакт з австронезійцями, які в той час населяли Південну Корею та південь Японського архіпелагу (народи ідзумо-кудзо, хаято-кумасо та ін.). Саме із суміші цих трьох етнічних субстратів із вкрапленнями китайців, японців і мохе склався, а на рубежі IX–X ст. остаточно сформувався та самовизначився середньовічний корейський етнос... Синкретичним є походження надзвичайно своєрідної корейської мови... В ранньому середньовіччі на півострові панували чотири основних діалекти: когурьо (північ), махан (південний захід), чінхан (південний схід) та пьонхан (південь). Усі вони дуже різнилися між собою...” [7, 90]. Слід зауважити, що палеоазійськими племенами мали виступати не пращури сучасних ескімосів, а сучасних чукчів та коряків (це засвідчують результати археологічних розкопок). Загалом, на неоліт Корейського півострова значний вплив мали саме неолітичні культури Північно-Східної Азії та Сибіру [6, 82].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**.

Подібно до того, як гетерогенність матеріалу низки груп індоєвропейських мов призвела до вироблення теорії субстрату та прийомів його дослідження, так саме гетерогенність мов інших родин, а саме корейської та японської, спонукає до застосування теорії й на їх матеріалі. Як у слов'янських мовах може виявитися декілька субстратних шарів (фінно-угорський, кавказький тощо), так і в далекосхідних мовах субстратний шар може виявитися не один. У перебігу дослідження наслідків субстратних впливів можуть бути виявлені спільні для мов різних родин і ареалів типологічні тенденції, прикладом яких може виступати поява відкритоскладовості праслов'янської, японської та середньокорейської мов.

Проведене дослідження також має певні **перспективи**. Перспективним видається дослідження на предмет субстратних впливів інших фонетичних особливостей корейської, зокрема таких, що мали місце в мовах, що належать до інших родин (наприклад, перехід $s > h$ або $t > l$, пор. із деякими індоєвропейськими мовами).

У майбутньому актуальним є й дослідження відкритоскладовості у мовах, що належать до різних родин і груп. Так, сучасні слов'янські мови мають і консонантні кластери, і закриті склади, чого не спостерігалось в праслов'янській мові. У корейській мові відбувалися подібні фонетичні процеси. У давньокорейській мові (судячи з дослідження Кім Чон О "Коментар до слів давньокорейської мови") кількість відкритих складів майже втричі перевищувала кількість закритих, а серед закритих більшість становили ті, які закінчувалися на сонорний. Те, що раніше відкритих складів було значно більше, ніж закритих, показує аналіз пісень хянга VI–IX ст. [4, 8]. "...Закриті склади в сучасній корейській мові утворились історично від відкритих складів давньокорейської мови" [4, 10].

Тож варто дослідити спільні фонетичні аспекти і далекосхідних, і слов'янських мов на тлі інших мов Євразії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бернштейн С.Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М.: Из-во АН СССР, 1961. – 350 с.;
2. *Борщевський С.В.* Словник аелятивної лексики невідомого походження (на матеріалі праслов'янської, польської, англійської, німецької та латинської мов). – К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2009. – 131 с.;
3. *Журавлев В.К.* Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 336 с.;
4. *Ким Ф.З.* Возникновение и исчезновение некоторых звуков в корейском языке // Корейский язык: Сборник статей / Отв. ред. Б.К.Пашков. – М.: Изд-во вост. лит., 1961. – С. 7–29.;
5. *Мосенкіс Ю.Л.* Мова трипільської культури: Джерела, методи, результати реконструкції. – К.: НДТІАМ, 2001. – 164 с.;
6. *Переверзєв Д.І.* Чинники формування звукових особливостей корейської мови: Євразійський контекст дослідження мови праукраїнського Трипілья. – К., Умань: Софія, 2009. – 230 с.;
7. *Рубель В.А.* Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. – Київ: Акваілон-Прес, 1997. – 256 с.;
8. *Ткаченко О.Б.* Очерки теории языкового субстрата. – К.: Наукова думка, 1989. – 208 с.